

KÉT ÚJ KÖNYV ADYRÓL

AHARC, amely életében és a halála utáni évtizedben Ady emberi alakja és költészete körül dúlt, miután megteremtette az Ady-irodalmat, egyidőre elcsitult. A viták ellobbant lángja azonban úgylátszik tovább lappangott az évek hamuja alatt, s újra felcsap egy-egy könyv körül. Világnézeti ellentétekből vagy személyes állásfoglalásból táplálkozik az a polémia is, amely Révész Béla és Ady Lajosné új könyveit kísérte. Anyaggazdagságuk, életrajzi fontosságuk megérdemli, hogy tárgyilagos beszámolót és értékelést adjunk róluk.

Révész Béla nagy munkája¹ voltaképpen két könyvének (Ady és Léda, 1934. és a „S lehullunk az őszi avaron“, 1938.) egybefoglalása. Tárgyuk lényegében ugyanaz: az Ady-Léda szerelem története, jórészt írott dokumentumok nyomán. Ez a hatalmas levélananyag adja a Révész-könyv pótolhatatlan értékét. Az első kötet tapintatosan csak a levelek egy részét közli, az akkor még élő férjre való tekintettel. A többi, kényesebb írás pedig csak az ő halála, után jelent meg a második részben, s így kiegészíti az elsőt. Az ismétléseket elkerülhette volna Révész, ha az új, együttes kiadásban a két könyv anyagát egybedolgozza a változatlan lenyomatás helyett. A harmadik kötetben (Reprodukciók) dokumentumokat közöl hasonmásban, de van köztük olyan is, amely a szövegben nem szerepel. Az egész hatalmas anyag így széttöredezik, s ezt a hibát fokozza még az,

¹ A teljes Ady-Léda regény. Ady Endre összes levelei Lédához és a nagy regény teljes története. Az író kiadása, 1942.

hogy a szerző nem szigorú időrendben, az események során közli a leveleket, hanem sokszor ötletszerű csoportosításban. Igaz, hogy legtöbbször hiányzik a keltezés, de azért egy kis filológus-munkával be lehetne illeszteni őket helyükre. Nem is minden levelet közöl teljes egészében Révész, de a hiányokat nem jelöli. Ép így csak részleteket kapunk Léda naplójából is, leveleiből pedig csak izelítőt, mert ezek Ady Lajosék birtokában vannak. A könyvből tehát inkább csak Ady képe bontakozik ki. Mindez, sajnos, csökkenti a munka filológiai használhatóságát és irodalomtörténeti értékét. A széteső szerkezet és a patétikus, eredetieskedő, mesterkéltséges és sokszor magyartalan stílus terhét kivéve, próbáljuk meg összegezni, milyen felhasználható adatokat, eredményeket, tanulságokat kap az Ady-kutatás Révész könyvéből.

Bevezetőben Révész áttekinti Ady lelki fejlődését gyermekkorától a Léda-ismeretségig. Itt keresi már a származására bűszke költő gentryellenességét, demokrata felfogását, szembekerülését a pénzzel, lázadását a polgár-kényelmű és korlátoltságú társadalom ellen. Bizonyos, hogy Ady Váradon már kész egyéniség, radikális politikai felfogása kijelöli költészetének irányát is. Révész korrigálja a Rienzi Máriával szövődő végzetes ismeretség időpontjait. Szerinte még 1899-ben, Debrecenben ismerkednek meg, s viszonyuk Váradon csak folytatódik, 1903-ig. A „Mihályi Rozália csókja” talán éppen olyan döntő volt Ady életesorsára, mint a Rienzihez írt Fantom c. vers, amelyre 1900. tavaszán felfigyel Léda.

A második könyv elején Révész részletesen vázolja Léda (Brüll Adél) származását, neveltetését, házasságának első, mozgalmas, sikerekben és megpróbáltatásokban változatos éveit. Révész hangsúlyozza a Brüll-család történetében a magyarországi zsidóság gyökereit, kultúráját, emelkedett életszínvonalát. Ezek a tényezők termelték ki s alakították az impozáns megjelenésű, érzékeny lelkületű, irodalmi, művészeti kérdésekben finom, megérző ösztönű Lédát. A szerelmi viszony olyan robbanó gyorsasággal bontakozik ki, mint valami délszaki virágcsoda. Léda vonzza Ady bizonytalanuló vágyait Párizs felé, s az elhatározó ösztönzést kétségkívül az ő erősítő, biztató és vezető kéznyújtása adta neki. Párizsban ő lesz kalauza a látnivalók tömkelegében és a francia szellemi életben. Révész jórészt személyes emlékei alapján rajzolja meg Ady párizsi életét, nagyjában első könyve adatait ismételve.

A párizsi tartózkodás, a riviérai és olaszországi utak, amelyek menekülést jelentenek a feszélyező hármastól, sajnos, legtöbbször csak újabb lelki válságokat idéznek fel mindkettőjükben, s az élet vidám vásárában kibomlik a költő tragikus életérzése. Ady jellegzetesen emigráns-lélek: elégedetlen viszonyainkkal, reménytelennek látja a magyarság sorsát, s külföldre menekül, ott remél megnyugvást, feledést találni. De mintha csak azért rohanna Párizsba, hogy még fájóbb és keserűbb vágyódással nézzen vissza Keletre.

Voltaképen Léda vonzza őt ki. Párizs elsősorban Lédát jelenti számára. A viszony azonban rendezetlen voltánál fogva nem adhatta meg neki azt a békítő nyugalmat, amelyet keresett, hanem állandó izgalomban, feszültségben tartotta a költő érzékeny, dúlt, elgyötört, kínzott idegeit. Ebből a zaklatott, megnyugvást nem találó idegállapotból táplálkozott mámorhajszolása, ez a viszony üzte őt jórészt az önpusztításba. Egy boldogtalan, korán elfecsérelt élettel fizetett azért, hogy megszülethessen az Ady-líra.

Léda öt éve asszony már, amikor 1903-ban Adyval megismerkedik. Házasságában volt már egy súlyos válság. Férje, Diosyödön üzlete Szófiában váratlanul csődbe került s Párizsban próbál újból szerencsét. Lédát családja mindenáron el akarja választani férjétől, de ő kitart mellette, szenvedélyes elhatározottsággal. Szófia és Párizs érleli, forgatja fel a különben is érzékeny lelket, előkészíti, felhangolja, hogy rezonáljon, amikor Ady első írásait olvassa a váradi lapokban.

Az események további rohanó sodrában már Ady is kibontja lelke vitortláit a száguldásra. Első leveleinek alázatos, féltő hangjában már benne

sustorog a szenvedély lefojtott, majd fellobbanó, rekedt feszültsége. Szeneved, vágyódik és könyörög, kétségbeesett, megalázkodó és rajongó szavak repkednek Léda bálvány-alakja felé. Ez a hang azonban a hódítás, a beteljesült győzelem után sem veszít jódarabig remegéséből és szárnyalásából, sőt a szenvedély néha az örület vergődő paroxizmusáig emelkedik. Kétségtelen, hogy Ady számára mindent betöltő életérzés volt a Léda-szerelem. Költészete és levelei egyaránt ezt bizonyítják. A párizsi asszony varázsa, felsőbbsege, szellemi fölénye az ő kezébe adta kezdetben a vezetést, s a költő hálás lekötelezettje volt neki és férjének a pártfogásért, amellyel párizsi útját megkönnyítették. A levelekből kiderül ugyan, hogy Ady — örökös pénzgondokkal küzdve — igyekezett rendezni és biztosítani külföldi útjainak anyagi lehetőségét, de a maga ereje ehhez aligha volt elég az ő igényes életmódja mellett, s bizonyára igénybevette sokszor Diósyék vendégszeretét, barátságát.

Léda alakját Révész jórészt a maga emlékei alapján rajzolja meg. Érzékeny lelkülett, érzelmes hajlamok, jószívűség, fokozott idegélet, misztikus hajlam, lelki uralomvágy jellemzi. Érdekes, eredeti, gazdag és túlfinomult lélek, fajta, származás és neveltetés örökségével megáldva és verve. Megérezte és felismerte a fiatal Ady tehetségét, s ő segítette elő kifejlődését, lelki érését. Az első év után azonban lassan felcserélődnek a szerepek: Ady a lángész hirtelen kibomló szárnyaival Léda fölé emelkedik. A pártfogolt kis vidéki újságíróból országos híró költő lett, a félszeg, rajongó fiatalemberről egyéniségének királyi tudatával telt, körülrajongott férfi, a hódoló, alázatos szerelmesből ajándékozó fejedelem.

Ez természetesen lényeges változást lop be lassanként kettejük viszonyába. Igazi béke addig volt csak köztük, amíg Léda úgy érezte, hogy ő fedezte fel Adyt, mintegy magának, ő tudja és ismeri csak nagyságát. Amint azonban a költőt emeli a népszerűség hulláma, féltékeny lesz rá és az emberekre. A Léda-versekben a zseni az asszonyt is magával ragadja az örökkévalóság felé, s bizonyára voltak szerelmüknek halhatatlan, boldog, lélekolvasztó pillanatai. Léda azonban nemcsak egyszerű asszonyt féltékenységgel láncolja magához Adyt, a nagy élet-élményhez ragaszkodik benne, a zseni elvesztésétől fél. Érdekes, hogy Ady növekvő fölénye ellenére kölcsönös volt ez a féltés. Később a költőben mindinkább erősebb lesz a szabadulás, a lélekcsillapító békesség vágya, s akkor már Léda az, aki, ha göggel leplezve is, de harcol Ady megtartásáért. A költő versei tárják fel legőszintebben, mi volt számára Léda, de leveleiben is sokszor kifejezi hálás és lovagias elismeréssel: „Maga által vagyok valaki, ha vagyok“. Más hasonló vallomások is megerősítik, hogy Ady Lédában életsorsának igazi alakítóját magasztalta. Csak a sértett önérzet és büszkeség sugalja végül az 1907-től kezdve egyre gyakoribb „szakítások“ sorát betetőző „Elbocsátó szép üzenet“ gúnyos, lekicsinylő, fölényes hangját, s ez azért olyan fájdalmas Léda számára, mert mindattól a nimbusztól fosztja meg, amelyet magáénak, a maga érdemének és értékének hitt.

Milyen volt tehát ez a kilenc évig tartó kapcsolat?

Kétségtelen, hogy Lédának volt a legnagyobb szerepe Ady életében és költészetében, ő jelentette számára a Nőt. A fiatal költő teljes, „életrehalálra“ szenvedélyességgel veti magát a viszonyba, amely szárnyakat adott fejlődésének, de a boldogság világlefetti, ritka percein kívül éppen azt nem kapta meg tőle, amire betegesen érzékeny, zaklatott idegrendszerének leginkább szüksége volt: a békés életet, harmonikus nyugalmat. Léda hasonlóképpen betegesen visszhangos lélek volt, fokozottan érzékeny, s idegeinek dúltsága, feszültsége egyre fokozódott a viszony éveivel. Örök harc volt ez a szerelem, egymást-marcangolás. Az állandó viszálynak hármas gyökere

volt. Az első mindkettejük egyformán megvert, dúlt, beteg idegzete, amely minden érintésre, célzásra, vélt ellentétre rögtön végzetesen megfeszült, mint a halálos lövésre felajzott íj. Az összecsapások oka leggyakrabban Léda féltékenykedése volt. Kétségtelen, hogy Ady a hűséget nem értelmezte szigorúan. Léda mindenkire gyanakodott, mindent számon kért. Ez az örökös résenállás megmérgezte a saját életét, énjét, Ady napjait, idegzetét, és farszttóvá tette viszonyukat. (Érdekes, új képet kapunk itt Ady és Vészi Margit barátságáról, amely később a „Margita élni akar“-t ihleti.) Adynak viszont kevésbé volt oka féltékenykedésre, bár Léda is használta az örök női fegyvert. A kilenc év alatt azonban egyetlen komoly vetélytársa sem volt a költőnek, a férjen kívül.

A különös házassági háromszög, amelyben Ady és Léda élt, nyilván döntő hatással volt kapcsolatuk alakulására. Az eddig meglehetősen homályban hagyott kényes kérdéshez Révész is csak óvatosan, kegyeletesen kézzel nyúl. Ady Párizsba írt leveléből, amelyeket Lédához és férjéhez közösen intéz, kitűnik, hogy szívesen és barátsággal várták mindketten. Lehetséges, hogy Diósy ekkor még nem látta előre az elkövetkezendőket. A két férfi közt hamarosan baráti viszony fejlődik ki a visszas helyzet ellenére. Ezt a legnehezebb megértenünk, s Révész sem ad magyarázatot. Jellemzése szerint Diósy önzetlen, jószívű, művelt és tehetséges, szeretetreméltó ember volt, s Léda semmi okot nem találhatott, hogy elforduljon tőle. Mindvégig szerette urát, de megérezte Adyban a zsenit, a csak-egyszer-van egyéniséget, akinek lobogása, szédítő lélek-szárnyalása bűvöletben sodorta magával a lezuhantó kettéválásig. Ez a kettős lelkeség is zilálja Léda nyugalmát. A viszony igazi áldozatának a férjet kell tartanunk, bár magatartását alig érthetjük meg. Az első útja után hazajött Adynak és a Váradon időző Lédának határozott, nyílt helyzetet sürgető és leszámoló levelet ír. Ady ennek hatására el akarja venni Lédát, de ez sok akadályba ütközik: Léda sajnálja elhagyni férjét, s mint a könyvből sejteni lehet, bizonyára anyagi függés kapcsolta össze őket. A legfogasabb kérdés: Adynak a nősüléshez állandó jövedelem kellett volna, holott maga is a bizonytalan mában élt. Feltétlenül el kell őt marasztalnunk azon a ponton, hogy képes volt éveken át megmaradni ebben a visszas és lealázó életformában. Ennél csak a férj álláspontja különösebb. Az első tiltakozás után mért nyugodott bele mégis a viszony állandóságába? Annyira pipogya, megalkuvó természetű volt erkölcsi dolgokban, vagy anyagi kiszolgáltatottság vitte őt a kényszerhelyzet elfogadásába? Vagy talán érezte ő is Ady költői jelentőségét, s büszke volt arra, hogy feleségét adhatta neki műzsául? Hogyan egyeztette össze a kijátszott férj tudatosan vállalt szerepét a többnyire meleg és zavartalan barátsággal, amely Adyhoz fűzte? Ez a kérdés mindenestre még lélektani magyarázatra szorul.

Az Ady-Léda viszony tehát nem volt zavartalan, éppen természeténél fogva. Hol Diósy lázadozott, hol pedig Léda féltő ragaszkodással igyekezett magához láncolni Adyt, aki a kényszerű távollétek alatt zaklatott idegeivel az asszony után vágódott. De az annyira várt találkozások, együttlétek legtöbbször csak csalódást hoznak. Beteg idegeik a legkisebb ellentétre felborzolódnak, egymást követik az összecsapások, a viszony hamar elmérgesedik. Különös szerelem: sem együtt, sem egymás nélkül nem tudnak élni. Ady párizsi tartózkodásai egyre rövidebbek lesznek, vágódva megy ki, s annál keserűbb csalódással, fájdalmasabb lelki sebbel menekül vissza. Nem bírják sokáig egymást. Emészti őket a távoliet, a meddő vágódás, a türelmetlenség, amely örli, tépi idegeiket, az együttlét pedig „héjja-nász“, egymást marcangoló birkózás. Mindketten kifáradnak bele, s így érik bennük a szakítás. Fájdalmas és szomorú volt ez a szerelem, de erejét mutatja, hogy olyan soká tartott, mindenek ellenére. Nyugodt boldogságot nem jelenthetett egyikük számára sem, mert hol távol éltek egymástól, hol feszélyező hármásban. Kibékítő megoldást talán csak a házasság hozott volna, bár ez sem valószínű. Bizonyos azonban, hogy akkor nem születtek volna meg a Léda-dalok:

ezek a versek csak a fájdalom, a folyton szított szenvedély, a feltépett seb lázának szülöttei lehettek. Így kellett lennie. Ady valóban az idegeivel, életének egy darabjával fizetett minden soráért.

Különös, érdekes kép bontakozik ki a levelekből a költőről. Csaknem mindnek azonos a hangja: elkeseredés, levertség, helyzetével való elégedetlenség, életunt pesszimizmus, panasz anyagi nyomorúság és folytonos betegeskedése miatt, amely azonban jórészt hipochondriából fakad. S mindennek a refrénje az eszeveszett vágyódás Léda után, vagy keserű viszontvád a marcangoló támadásokra. Különös, hogy beteg idegei mennyire megbénítják, tönkreteszik testét is: a költő néha szinte élő halottnak érzi magát. Veszélyes játékot űzött idegeivel, s erre bizonyos tekintetben büszke is volt. Ezért érezzük sokszor mesterkéltnek, tettetettnek a hisztérikus panaszárdatot, a „lírai primadonna“ pózának.

Sok részletkérdést megvilágít Révész könyve, legfőbb jelentősége azonban, hogy Ady levelein keresztül fejlődésrajzot ad a Léda-szerelem kibontakozásáról, jelentőségéről és ellobbanásáról. Révész mindenütt beilleszti helyükre a verseket is, amelyeknek magvát, magyarázatát, születésük történetét és hangulatát megtaláljuk a levelekben. Ez a kommentár-szerep a könyv főértéke. Révész ezt a feladatot önmegtágadó szerénységgel s nagyobb személytelenséggel oldja meg, mint Ady-Trilógiájában. A levélcsoportokat összekötő és magyarázó részek stílusa is higgadtabb, kevésbé eredetieskedő. Napjainkban a Léda-könyv mégis sok alkalmat adott támadásokra. Léda alakja s rajta keresztül a zsidóság szerepe Ady életében, fejlődésében és költészetében különösen kényes és olcsó vitatárgyat adó kérdés ma. Ha nem fogadjuk is el teljes mértékben Révész megállapításait, hogy a Léda-évek teremtik meg Adyt,—mert zsenije nélküle is kibontakozott volna — kétségtelen, hogy tehetségének sajátos irányát, költészetének újszerű hangját ez a nagy érzés teremtette meg, s a Léda-szerelem döntő hatással volt egész életére. Erről versei és levelei tanúskodnak, amelyek vallomások szavakkal ismerik el, mit jelentett számára ez az asszony. Kár, hogy a más kézben levő Léda-levelek nem kerültek közlésre, hogy Léda alakja jobban előtérbe lépjen a diszkrét, szemérmes háttérből, s ezáltal teljes képet kapjunk az Ady-Léda viszonyról. Révész könyve azonban hatalmas anyagával így is egyik alapja lesz az Ady-irodalomnak.

A másik könyv¹ szerzője özv. Ady Lajosné. Megírását azzal indokolja, hogy mint az Ady-család utolsó tagja, kötelességének érzi a költőre vonatkozó emlékeinek Összegyűjtését, s mivel a család levelesládájának anyaga birtokában van, szolgálatot akart tenni az irodalomtörténetnek ennek közreadásával. Nem Ady életének egy korszakáról szól, mint Révész, hanem hézagosan bár, ahol nincs személyes emléke vagy levélananyag, de végigkíséri a költő egész életét.

Ady Lajosné 1909-ban mint menyasszony ismeri meg a költőt, s innen kezdve sokszor közvetlen tanúja életének. Közös szülőföldjük révén azonban visszapillant Ady gyermekkorába, ifjúságába. Ebben a részben érthetően szinte többet ír önmagáról. Általában az egész munkán asszonyos bőbeszédűség ömlik el, s felfogásában nőies elfogultság érezhető. Hiányzik belőle épen férjének dicséretes, a legkényesebb kérdésekben is uralkodó tárgyilagossága.

A bevezető részben igen érdekes, elhithető és értető erejű a szülőföld, a szilágysági Érmellék rajza. Ezen át értjük meg Ady lelkületét és költészetét. Ahogy Adyné a Szilágyság jelképes jelentőségét magyarázza Ady komor, önérzetes, tragikus magyarságában, lázadó dózsagyörgyös magatartásában, rokon a Révész rajzolta képpel. Ady Lajosnénak egyébként is erős érzéke van a szimbólumok iránt: Tárgyakhoz, rég elhangzott mondatokhoz mély, sokszor misztikus jelentőségét fűz, s ezt a módszert gyakran felhasználja a versek magyarázatában is. Beilleszti őket a költő életének sodrába, s ebben a gondos, szinte

¹ Az ismeretlen Ady. Béta, 1942.

filológiai pontosságú munkában, — a könyv egyik értéke — valamint a verselemzésnek szárnyaló, sokszor költői stílusában s a fejezetek hangváltásában néha mintha egy társszerző keznyomát is éreznék.

A nagyjából időrendet tartó, de nem egységes szerkezetbe álló fejezetek a levelesláda alapján idézik fel Ady Endre alakját és életének főbb eseményeit. Ady Lőrincné fia leveleit egy-két kivétellel megemmisítette, s így a megmaradtak, rövid terjedelmükből ítélve, túlnyomórészt csak lapok. Ezek természetesen nem bolygatnak komolyabb kérdéseket, bizalmasságokat, legfeljebb utalnak rájuk. Többnyire egyszerű tudósítások hol- és hogylétéről, vagy utasításokat adnak pénzügyekben Lajosnak. Az anyagi gondok és panaszok adják mindenütt a refrént. A levelezésnek éppen Adytól származó része tehát nem sokat mond. Szinte jóval fontosabbak a hozzá írt levelek. Ezek közt vannak a Lédái is. Ady Lajos összegyűjtötte őket kiadásra, Adyné azonban tapintatosságból nem akar sokat idézni belőlük. Kár, hogy Révész könyvének anyaga így kiegészítetlenül maradt, mert az idézett egy-két Lédá-levelrészlet nem világítja meg teljes fényvel írójuknak jórészt ma is talányos alakját. Az Adyhoz írt levelek szerzői közt csaknem minden barátja és írotársa szerepel. A Csinszka-levelekből az Ady Lajos és Révész közölte részleteken kívül itt alig kaptunk személyes vonatkozásban többletet.

Pedig Adyné és a levelesláda fő mondanivalója két góc, a Lédá- és a Csinszka-szerelem köré csoportosul. Asszony mondja el ítéletét, vélekedését két nőről, akik iránt — maga is bevallja — ellenszenvet, sőt haragot érez. Természetes ezek után, hogy a róluk adott jeilemkép nem lehet tárgyilagos, torzítatlan, s a velük kapcsolatos események előadása nem mentes előítéletektől, lappangó indulatok heve színezi a képet. Ez a furcsa látásmód egyébként érezhető az egész könyv emberábrázolásán, felfogásán. Érdekes egybevetni a Lédá-szerelem képét Révész könyvével. Révész helyzete nehéz volt. Az Adyhoz fűző barátság és a Lédához vonzó bizalmasság és rokonszenv mégsem tudta elhomályosítani látását. Igyekszik megérteni mindkettőjüket, egyaránt feltárja hibáikat, amelyek főként Lédá részéről megmérgezték s végül felbomlasztották szerelmüket. Hangsúlyozottan kiemeli azonban — s ez volt a könyv ellen intézett támadások főoka — mit adott Lédá Adynak és költészetének, mit köszönhet neki lelki kibontakozása.

Adyné mindjárt elfogultságról árulkodó megjegyzéssel kezdi tárgyalni a Lédá-történetet. Ady és Lédá megismerkedését is az eddigi forrásokkal ellentétes változatban mondja el, kényszerű találkozásnak állítván be. Persze a tényekkel nem lehet szembeszállni, vitázni, az Ady-verseket sem lehet meghazudtolni. Adyné is kénytelen elismerni, hogy az első párizsi esztendő sarjasztja, érleli ki az Új verseket. Ady nem volt olyan természet, hogy a szerelmi boldogság hosszabb időre le tudta volna kötni, de Adyné is vallja, hogy „ha volt olyan ideje, amelyet asszony varázslata kitudott tölteni, úgy az a férfihódításnak és meghallgattatásnak ez az első esztendeje volt“. A szerep azonban hamar felcserélődik: „Ady most már nem az az esengő udvarló s a behódoló férfi Lédá előtt... Most Lédá az, aki behódol és meg akarja tartani“. Lédá női és emberi értékeiről, egyéniségéről Adyné hitetlenül, fanyalogva, hidegen, asszonyos kicsinyléssel szól. Révésszel ellentétben, Lédá érmindszenti látogatását sem házassági terv előkészítéseként, hanem búcsúlátogatásnak magyarázza, s szerinte az öregek a külső szívélyesség mögött tartózkodva, kényszeredetten fogadták az asszonyt.

A mindszeinti úttól (1908) még öt év van a szakításig. Egyre szörnyűbb pokol mindkettejük számára. „Kiben rejlik a hiba? — teszi fel Adyné a kérdést. — Adyban vagy Lédában? Vagy mind a kettőben? Ez a legutóbbi a valószínű“ — ismeri el végül, de mégis csak Lédát hibáztatja elsősorban. Adyné nem tagadja, hogy Lédá a maga módján, szenvedő és kétségbeesett ragaskodással, mélyen szerette a költőt. De nem tudta megérteni, nem

tudott alkalmazkodni hozzá. Hiúság és önzés: ebben látja Adyné Léda két főjellemvonását, az összeférhetetlenség kettős gyökerét. Ebből fakad kínzó és túrhetetlen féltékenysége is. Nemcsak a házasság, a szerelem is kötelez: hűségre, alkalmazkodásra. Ez pedig Adynak nehezebbre esett, ő ebben a viszonyban sem bírta a megkötöttséget. Léda magatartása, zsarnoki, hisztérikus idegállapota pedig még inkább elrontotta a dolgot. Ady sokszor vágyott nyugalomra, békéltető szeretetre, s ezt nem kapta meg tőle. Adyné kimondja a súlyos vádat, hogy Léda nem értette meg a költőt: „Léda nem volt lélek. Mert ha az is lett volna, hitem, hogy a kapcsolat közöttük sohasem szakadt volna meg. Csak azért tudott elszakadni, mert olyan erősen földi szálak tartották. Éppen csak földi szálak“. Súlyos, vádló mondatok ezek. Ha ez volna az igazság, hogyan magyarázzuk az Ady-levelek és Léda-versek csaknem évtizedes lobogását?

Nehezebb megérteni a házassági háromszög szereplőinek helyzetét és maguktartását. Révész anyagi okokkal magyarázza főként, hogy Ady mért nem választotta el Lédát férjétől, de szerinte az asszony az urát is szerette, s így két férfi közt őrlődött, lélekben és idegekben. Adyné egyszerűen úgy látja a dolgot, hogy Léda, ha szerette is az urát, benne elsősorban a pénzkeresőt, a jómódot biztosító férfit becsülte és őrizte, Adyban pedig a híres költőt akarta megtartani. Akárhogyan is erkölcsi szempontból mindenesetre visszás, elítélendő állapot mindhármuk számára. Hogy Ady és Diósy mégis jól megfértek többnyire, sőt barátságban éltek, azt Adyné a férj megalkuvó természetével magyarázza. Szerette a maga módján feleségét is, Adyt is, sőt „volt közöttük időnként még afféle cinkosság is, amely szövetkezik a közös ellenség, az asszony ellen.“

Végső következtetésként abban összegezzük Adyné véleményét a Léda-viszonyról, hogy csak mélyen sajnálni tudja a költőt, amiért belekerült. Vagy ha már befonta ez a hináros szerelem, „amely varázsa idején oly sokban gazdagította“, idejében szabadulni kellett volna belőle. Ehhez azonban hiányzott Adyól az egészség és az akaraterő.

A könyv másik főrésze a Csinszka-szerelem korszakát és Ady házasságát tárgyalja, s a történetet sok új adattal világítja meg. Részletesen foglalkozik a Boncza-családdal, ismerteti az öreg Boncza különc alakját s azt a feszült légkört, amelyben a család tragikus végzete kirobbant. Adyné is érezteti, hogy a leánykérés után a költő megbánta elhamarkodott lépését. Elhatározásától azonban a férjbecsület nem engedí vissza, sőt Boncza rideg ellenzése, a házasság elé meredő akadályok még makacsabbá teszik, a küzdés szinte éleszti szenvedélyét. Völegénysége alatt Csinszka szeretettől sugárzó, rajongó és alázatos leveleket ír Ady anyjához, aki azonban bármennyire örült is, hogy fia megházasodik, aggódni kezdett, vajjon boldog lesz-e a különös lány mellett. Ebből a lelki ellentétből fakadt bizonyára Csinszka és az Ady-család későbbi eltávolodása. Így érthető a tartózkodó, sőt néhol talán ellenséges hangulat a könyv sorai közt. Ady csúcsai völegénykedését nemcsak az idegeit szörnyen megviselő háború mérgezte meg, hanem a kettejük közt fel-feltörő válság is. Érdekes levél-dokumentumok tárják fel a házasság történetét. Csinszka elszántan, foggal-körömmel küzd Adyért, ragaszkodásából és makacsságából a szenvedély sugárzik.

A csúcsai években Ady életenergiái egyre gyengülnek. A háború izgalmai, a süket vidéki elzárkózottság, lelki válságok még jobban a narkotikumokhoz üzik, betegségek újulnak és törnek ki rajta, s emésztik szervezetét, keserítik életkedvét. Ebből a lelkiállapotból nő ki utolsó éveinek megrázó tragikus költészete.

Ha elfogult is, Adyné elismeri, hogy éppen Csúcsa biztosított otthont, pihentető környezetet, szerető és gondos ápolást Adynak a háborús fel-

fordulás idején. Csinszka hűséges, önfeláldozó ápolója volt, szeretettel vette körül: Egyre mélyül azonban a természetes ellentét a beteg, öregedő férfi és a viruló, életörömrre vágyó, akkor már vagyonos fiatal asszony közt. Ha a válságok során Ady hálátlanul már-már válásra gondol, attól éppen Lajosék riasztják vissza. Adyné különösnek tartja, hogy mikor már mindkettejük anyagi viszonyai rendeződtek, miért küzdöttek mégis állandó pénzgondokkal. Ady Lajos Csinszka költekező hajlamában jelöli meg a baj okát. Felesége most szintén burkolt szemrehányást tesz. Ady Lajos itt is megértőbb, sőt a háborús viszonyokat és a pénzromlást tekintve Csinszka bizonyos tekintetben helyesen cselekedett, amikor pénzüket vásárlásokba fektette.

Ady és Csinszka egy összetűzésének tanúja lesz a költő édesanyja, s nem tudja soha megbocsátani menyének, hogy elragadtatta magát. Ady halála után kitört az ellenségeskedés, s ennek engesztelhetetlen szelleme érzik Adyné könyvében is, aki Léda után nem habozik támadni a költő halott asszonyát sem. (Csinszka emlékezései és Adyval váltott levelezése kiadásra készen várják a megjelenésre alkalmas időt. Ez a munka talán majd jobban megvilágítja Csinszka egyéniségét és szerepét Ady életében.) Annál szomorúbb ez, mert a harc főként az Ady-jogok, tehát anyagiak körül tombolt. Ezt a kérdést éppen Adynak nehéz érintenie az érzékenység és személyeskedés veszélye nélkül. Részletes adatokat kapunk a költő jövedelmi és kiadói viszonyairól, de a kép természetesen többnyire a másik félre hátrányos. A Nyugat is kap egy tollszűrást: kihasználták Adyt, akinek neve a legjobb reklám és üzlet volt a lapnak. Talán egyedül Hatvány támogatásáról, lelkes becsüléséről szól Adyné elismeréssel, bár itt is hangsúlyozza, hogy Ady busás ellenértéket adott volna Hatványnak művei kiadói jogával, ha Hatvány ezt oda nem ajándékozta Csinszkanak. Adyné elismeri az önzetlen gesztus szépségét, csak azt a formahibát veti szemére, hogy nem kötötte ki határozottan az Ady-szülőknek juttatandó jövedelemrész. Így indult meg az áldatlan pereskedés, amely végül egyezséggel végződött, de megmérgezte a két család viszonyát.

Ady utolsó heteiben Lajosék jórészt nem voltak Pesten, s így vázlatos képet kapunk csak a költő halálának körülményeiről. Az utolsó fejezetekben végigkísérjük Ady apjának, anyjának és öccsének hátralévő éveit, amelyeknek két főeseménye a hagyatékért folyó hosszú per s a szülők aranylakodalma alkalmával, 1924-ben rendezett erdélyi Ady-ünnepség. Ez a család-történeti befejezés emlékezés-jellegénél fogva jelentős része a könyvnek.

Adyné műve, habár *címe* szerint azt az Adyt adja, „akiről a mindszenti levelesláda beszél“, erősen szubjektív jellegű, sokhelyütt elfogult írás. Aránylag kevés fontos dokumentumot közöl, pedig ez volna feladata és értéke. Inkább maga a szerző beszél, női szemmel és hangulatban nézve a történeteket, sőt ezt bevallja és hangsúlyozza is. Szükség lett volna talán egy tárgyilagos kézre, amely lehántsa a könyv anyagáról és megfogalmazásáról a személyes ellenszenv és szimpátia áruló nyomait.

A két jelentős Ady-könyvel kapcsolatban kínálkozik néhány tervnek, szükséges, elvégzendő feladatnak felvetése. A költő iránt való egyre erősebb érdeklődés ellenére is abbamaradt második kötetével az Ady-Múzeum c. igen hasznos vállalkozás, amely a költő életére és művére vonatkozó elszórt adatok gyűjtőhelye volt. Ennek nagyszabású, a Petőfi-Könyvtárhoz hasonló méretű folytatása nagy segítségére lenne az Ady-irodalomnak. Elérkezik lassan az Ady-levelezés egybegyűjtésének ideje is. A levélnyag jórésze elszórtan vagy összegyűjtve meg is jelent, azonban minden rendszer, filológiai módszeresség nélkül. Szükség van az egységes szempontú kritikai gyűjtőmunkára és kiadásra, mert e nélkül elképzelhetetlen nemcsak a költő megírandó végleges életrajza, hanem műveinek kritikai kiadása is.

KOVALOVSKY MIKLÓS